

איסור לפני עיוור ומסייע בג' עבירות חמורות ובשאר עבירות

הרב יוסף סוראני

ראשי פרקים:

פתיחה

לפני עיוור באביזרייהו דעריות

איסור מסייע

מה בין איסור מסייע לאיסור 'לפני עיוור'?

בחזרה ללפני עיוור באביזרייהו דעריות

סיכום

פתיחה

היהודי מצווה במצוות ואיסורים שונים. לרוב, המצוות עוסקות בחובותיו האישיות של האדם ובאיסורים המגבילים אותו ממעשים שונים. שונה הוא בזה האיסור 'לפני עיוור לא תיתן מכשול', שהרי לכאורה איסור זה אינו מגביל את האדם ממעשים שלו, אלא מונע ממנו מלהיות שותף במעשה איסור של חברו.

נדמה כי אם נרצה להקביל איסור זה למצוות עשה, דומה הלאו של 'לפני איסור לא תתן מכשול' למצוות 'הוכח תוכיח את עמיתך' בו האדם מצווה בקום עשה לדאוג שחברו לא יעבור עבירה.

במאמר זה ננסה לבחון את גדר האיסור דרך מחלוקת הרמב"ן ובעל המאור במסכת סנהדרין וכן דרך סוגיות נוספות. ננסה להבין עד כמה נעשה האדם שותף במעשה חברו, ומהם המגבלות לאיסור זה.

לפני עיוור באביזריהו דעריות

הגמרא בסנהדרין (עד ע"א-ב) דנה בחובה למסור את הנפש ולא לעבור על איסור. מן הגמרא עולה שבשעת השמד ישנו חיוב למסור את הנפש אפילו על עברה קלה כשינוי מנהג שריכת השרוכים (ערקתא דמסאני). עוד הוסיף ר' יוחנן שאף שלא בשעת השמד - ישנה חובה למסור את הנפש על כל מצווה כאשר מצווה היהודי לעבור עליה בפרהסיא. הגמרא מקשה אם כן כיצד אסתר נבעלה לאחשוורוש והרי זו הייתה עבירה בפרהסיא?

הגמרא מציע 2 תירוצים:

אבי תירץ שאסתר לא עשתה שום איסור, אלא הייתה פסיבית בלבד - 'קרקע עולם הייתה'. רבא תירץ שכאשר הגוי אינו חפץ להעביר את היהודי איסור, אלא מצווה זאת להנאת עצמו הדבר מותר, ואסתר נצטוותה להנאת אחשוורוש.

בעל המאור¹ מדייק מדברי רבא שכאשר הגוי מצווה לעבור איסור להנאת עצמו, אין חובת מסירות נפש אפילו בעניין ג' עברות חמורות ואפילו בפרהסיא, שהרי האיסור של אסתר היה גילוי עריות והותר לה היות ואחשוורוש ציווה כן להנאת עצמו. עוד הוכיח המאור מכך שהותר לתת לגויים דברים שיעבדו בהם עבודה זרה כאשר עושים כן להנאת עצמם ואף שזה בפרהסיא

הרמב"ן חולק בחריפות על דברי המאור וסובר שאין שום היתר לעבור על ג' עברות חמורות. הרמב"ן דוחה את ראיות המאור מאסתר וטוען שלמאן דאמר שהייתה אסתר אשת איש, צריך לומר שהותר לה משום שהיא לא עשתה כלום והייתה קרקע עולם, ולרבא שסבר שהותר לה משום שלהנאת עצמו נתכוון צריך לומר שלא הייתה אשת איש. ובעניין הראיה מכך שהותר לתת לעכו"ם דברים שיעבדו בהם עבודה זרה כתב הרמב"ן:

וקאקי ודמונקי שאר עבירות נינהו ואין איסורן משום לאוי ע"ז אלא משאר חייבי לאוין שבתורה הן משום ולפני עור לא תתן מכשול [...] שהרי לא עבדו הן עצמן ולא נהנו מע"ז בכלום אלא דפרהסיא הואי.. (מלחמת ה' סנהדרין יח ע"א)

כלומר, הרמב"ן סבר שהאיסור של 'לפני עיוור לא תתן מכשול' בענייני עבודה זרה - אינו

חשוב כג' עבירות חמורות אלא כלאו כאחד הלאוין. לעומתו סובר בעל המאור שלא זו חשוב כג' עבירות חמורות.

ננסה להעמיק בשורש מחלוקת, דרך עיון בסוגיא אחרת בעניין מסייע בידי עוברי עברה.

איסור מסייע

בגמרא בבבא מציעא (ה' ע"א-ב) מתבאר שרועה בהמות פסול לעדות, זאת משום שמן הסתם הוא מאכיל את בהמותיו מן הגזל. הגמרא טוענת שלא יתכן שכל רועה חשוד על כך שהוא עובר על הגזל, שהרי אם כך היה הדבר, היה אסור לבני האדם למסור את בהמותיהם לרועה שהרי בכך הם עוברים על האיסור לפני עיוור לא תתן מכשול.

הריטב"א² הקשה מדוע במקרה של הפקדת בהמות לרועה יש איסור לפני עיוור, והלא האיסור הוא רק כשלא יכול היה לעבור על העבירה לבד, והרי לרועה יש גם בהמות שלו? בתירוצו הראשון ענה הריטב"א שאכן אין בזה איסור "לפני עיוור", אלא רק איסור של 'מסייע לעוברי עברה'.

מניין למד הריטב"א חידוש זה, הלא אינו רמוז בשום מקום?

מדברי הר"ן³ מתבאר שהאיסור נלמד מן הסברא, שהרי האדם מצווה להפריש את חברו מאיסור, ולכן פשוט שאין היתר לסייע לו, גם כשיכול לעשות זאת לבד.

אמנם מדברי התוספות במסכת עבודה זרה⁴. נראה לכאורה שכאשר יכול לעשות לבד, אין כלל איסור, ולכן לא אסרו תוספות לתת למומרים דבר איסור, כשיכלו לקחת לבד.

דברי תוספות הללו עומדים כנגד דברי תוספות במסכת שבת⁵ שכותבים כדברי הר"ן שאף במציאות שיכול העני לעבור על איסור הוצאה ללא בעל הבית, מדרבנן אסור שהרי מחויב להפרישו וודאי שאין לסייע בידו.

2 בבא מציעא ה' ע"ב ד"ה 'דאי לא תימא'

3 על הרי"ף עבודה זרה א' ע"ב ד"ה 'דיקא'

4 ו' ע"ב ד"ה 'מנין'

5 ג' ע"א ד"ה 'בבא דרישא'

הרמ"א⁶ הביין שהשאלה אם יש איסור 'מסייע' כאשר יכול הדבר להתבצע גם מבלעדיו המסייע נתון במחלוקת, וכך כתב בהגהתו לשולחן ערוך:

יש אומרים הא דאסור למכור להם דברים השייכים לעבודתם, היינו דוקא אם אין להם אחרים כיוצא בו או שלא יוכלו לקנות במקום אחר, אבל אם יכולים לקנות במקום אחר, מותר למכור להם כל דבר. ויש מחמירין. ונהגו להקל כסברא הראשונה, וכל בעל נפש יחמיר לעצמו. (שו"ע קנא, א, הגה)

אמנם הש"ך⁷ כתב ליישב בין דברי הר"ן והתוספות בשבת לבין דברי התוספות בעבודה זרה, וביאר שכולם מודים שיש איסור לסייע ליהודי, אך אין איסור לסייע לגוי ומומר.

בביאור דברי הש"ך נחלקו האחרונים:

הרב קפלן בספרו "מצות התוכחה" (י, א) ביאר שסיבת ההיתר לסייע למומר הוא משום שאינו 'עמיתך' וממילא אינו שייך בגדרי מצוות הוכח תוכיח את עמיתך, מדבריו עולה שהיתר זה שייך רק למי שהוא מומר ממש, ולא לסתם אדם שחפץ לעבור עבירה במזיד.

אמנם הדגול מרבבה סבר שהיתרו של הש"ך רחב יותר, וכי הוא חל על כל חוטא במזיד שאין מחובתנו למנוע אותו מן האיסור, ואין איסור לסייע לו.

הרב שאול ישראלי⁸ מציע שיטת ביניים בהבנת דברי הש"ך: הרב ישראלי מקבל את דברי הרב קפלן שכל עוד האדם אינו בגדר מומר, מוטל לדאוג לו שלא יעבור איסור, וזאת על אף שהוא עצמו בוחר לעבור על האיסור, שהרי זו כל המשמעות של החובה להפריש מאיסור. אמנם טוען הרב ישראלי שהחובה הזו מוטלת רק במציאות שיש בידנו למנוע מאותו אדם שלא לעבור איסור זה כלל. אך במידה ובלאו הכי יעבור על איסור זה בזמנים אחרים, אין בחובתנו להפרישו.

יש להעיר שלכאורה מדברי הריטב"א עולה שלא כדברי הדגול מרבבה, שהרי הריטב"א עסק ברועה צאן שעובר במזיד על איסור גזל, ובכל זאת טוען הריטב"א ששייך בו דין מסייע⁹.

6 דרכי משה יו"ד קנא

7 יורה דעה קנא ס"ק 1

8 ישראלי, הרב שאול, "כפיה דתית בהלכה", בצומת התורה והמדינה ב (תשנ"א) עמ' 108

9 אך יתכן לומר שהמקרה של הריטב"א שונה ששם מדובר בסיוע שגם מוסיף עוד עבירה - שהרי מוסיף לו עוד בהמות, ויתכן שבמקרה זה האיסור הוא גם בעצם הוספת העברה, אלא שיש בזה חידוש גדול לומר שיש 2 רמות בדין 'מסייע'.

מה בין איסור מסייע לאיסור 'לפני עיוור'?

לפני שנעמיק בשורש מחלוקתם, יש להציב שאלה מקדימה:

לכאורה יש לשאול, מדוע ההיתר בנוגע למומר שייך רק ביחס לאיסור דרבנן של 'מסייע'. לכאורה נכון היה שבמקרה זה גם לא יחול האיסור של 'לפני עיוור' לא תתן מכשול' כמצוות רבות שאינן שייכות במי שאינו רע עמך במצוות?

שאלה זו מתעצמת מכוח הסוגיא בעבודה זרה (ו' ע"א) ממנה עולה כי יש איסור לסחור עם גוי קודם יום אידו משום שבזה הוא עובר על האיסור של לפני עיוור לא תיתן מכשול וכפי שמבאר רש"י שהגוי עשוי להקריב בהמה שמכר לו היהודי ועובר על איסור עבודה זרה שהוא משבע מצוות בני נוח.

כלומר איסור מסייע חל גם על מי שכלל אינו יודע בשונה ממצוות רבות הקשורות לענייני בין אדם לחברו שאינם תקפים ביחס לגוי.

החזון־איש ניסח שאלה זו בזה הלשון:

וענין לפני עיוור דקים להו לחז"ל, יש לעיין מנא ליה דישראל בבני נוח מוזהר על זה? ומגלן דמקרי מכשילו?

החזון־איש מעיר שאם עניינו של האיסור הוא שלא לתת מכשול לחברו כפשט הפסוק מנין להרחיב זאת גם לגוי?

החזון־איש מוסיף שאלה נוספת: "ועוד דהיכי דחברו מזיד מנא ליה דמקרי מכשילו" - לכאורה הסברא שמביא הדגול מרבכה בעניין איסור מסייע נכונה גם היא לאיסור 'לפני עיוור' לא תיתן מכשול', שהרי במידה והאדם עצמו רוצה לעבור איסור, לא שייך לומר שחברו מכשילו ומדוע שיהיה אסור לו לאפשר לו לעבור על עבירה מבחירתו החופשית? שאלה זו מתעצמת ביתר שאת לאור דברי ספר החינוך וזה לשונו:

לא להכשיל בני ישראל לתת להם עצה רעה, אבל ניישר אותם כשישאלו עצה, במה שנאמין שהוא יושר ועצה טובה, שנאמר [ויקרא י"ט, י"ד] ולפני עור לא תתן מכשול. וזה הלאו כולל כמו כן מי שיעזור עובר עבירה, שהוא מביא אותו שיתפתה בזולת

זה לעבור פעמים אחרים עוד. ומזה הצד אמרו זכרונם לברכה [ב"מ ע"ה ע"ב] במלוה ולוה בריבית ששניהם עוברים בלפני עור וגו'.

ספר החינוך מפרש בתחילה את איסור 'לפני עיוור' כאיסור להשיא עצה רעה ומחיל זאת רק לגבי בני ישראל, אמנם בהמשך מביא את האיסור לעזור בדבר העבירה, ושם אין הוא מגביל זאת לבני ישראל, ובהמשך דבריו כותב במפורש שדין זה נכון גם לגבי גויים.

המנחת חינוך תמה על ספר החינוך, וכך הוא כותב:

לכאורה איני מבין כונת הרב המחבר שכתב בני ישראל הלא גם לעכו"ם הלאו דלפ"ע כמבואר אחרי זה בדבריו וש"ס מפורש הוא בעבודה זרה .. ולחלק ולומר דדוקא בענין דבר איסור אסור להכשיל לבני נוח אבל לא לענין עצה מנלן דבר זה כיון דהקרא קאי גם על בני נטוח אם כן אף עצה במילי דעלמא גם כן אסור ואפי' לבני נוח?

נראה שניתן להשיב על כל התמיהות שהעלנו במענה אחד וזאת על פי דבריו של החזו"ן איש: "ואם נפרש דהאיסור הוא שגורם עשית תועבה ותקלה בעולם ניחא". כלומר, החזו"ן איש מציע שאיסור לפני עיוור אינו נובע מהעובדה שיש לאדם לדאוג לחברו שלא יעבור איסור. אלא סיבת האיסור היא בעצם העובדה שהאדם עצמו שותף למעשה עבירה שהוא רע לעולם.

לאור כך ניתן להציע שבעל ספר החינוך סבר שפשט הפסוק עוסק באיסור לפגוע בחבר, והוא העניין שלא להשיא עצה רעה, ופשוט שאיסור זה שייך רק במי שנקרא רעך כשאר ענייני בין אדם לחברו.

אמנם חז"ל הרחיבו איסור זה גם לעניין שלא להכשיל אדם בעברה. אך סבר בעל ספר החינוך שמוכרחים לומר שאיסור זה אינו נובע מהדאגה לחבר, והראיה לכך שאיסור זה חל גם כלפי גוי. לאור כך מוכרחים לומר שמדובר באיסור אחר שעניינו אינו הדאגה לזולת, אלא איסור להיות שותף במעשה רע שנעשה בעולם.

לאור דברים אלו מובן חילוקו של הש"ך:

הש"ך טוען שאיסור של 'לפני עיוור' נובע מעצם העובדה שהאדם עצמו שותף למעשה אסור, והיכולת לשייך את האדם המסייע כשותף למעשה האיסור שייך רק במידה וללא סיועו האיסור לא היה יכול להתבצע. אמנם בניגוד לעניין זה, האיסור לסייע ביד עובר עבירה נובע מהדאגה לחבר ומהחובה להפרישו מן האיסור. בעניין זה סובר הש"ך שבמידה

והוא מומר - אין חובה לדאוג לו.

קעת נוכל לדון במחלוקת האחרונים בביאור דברי הש"ך.

הרב קפלן סבור שכל עוד לא יצא האדם מכלל רעך' יש איסור לסייע בידו, כשם שיש חובה להפרישו וזאת למרות שכעת רוצה הוא לעשות את האיסור, מוטל על האדם לנסות לגרום לחברו שלא לעבור על האיסור.

לעומת זאת סבר הדגול מרבבה שלא מסתבר להטיל עליי למנוע מחברי לעשות עבירה, כאשר הוא במזיד בוחר בכך, ובזה שייכת הסברא שיש לתת לאדם את הבחירה החופשית כמאמר הפסוק 'הלעיטהו לרשע וימות'.

הרב ישראלי קיבל את עמדת הרב קפלן כי מחובת האדם למנוע מחברו לעשות איסור, אף אם עושה כן במזיד, אך סבר שהחובה למנוע היא רק באופן שהמניעה תהיה אפקטיבית ותעצור את האדם באופן מלא מלעבור איסור זה.

דיון זה בין פרשני הש"ך רלוונטי רק כאשר הדיון מוסב על האחריות המוטלת על האדם ביחס לחברו. אמנם אין היא שייכת לאיסור 'לפני עיוור' שכל עניינו הוא שהאדם עצמו לא יהיה שותף פעיל במעשה איסור.

בחזרה ללפני עיוור באביזרייהו דעריות

לאור דברנו ניתן לבאר את שורש מחלוקת הרמב"ן ובעל המאור:

בעל המאור סבר כפי שביארנו עד כה שאיסור 'לפני עיוור' אינו מצד דאגה לעכו"ם שלא יעבור איסור, אלא עניינו שלא להיות שותף במעשה האיסור עצמו. על כן סבר המאור שיש להחשיבו כג' עברות חמורות ממש, שהרי בכך שאפשר את מעשה האיסור הוא נחשב כמי שעבר בעצמו את האיסור, או לפחות כעוסק באביזרייהו דעריות.

אמנם הרמב"ן סבר לעומתו שאין לומר שאיסור 'לפני עיוור' מחשיב את האדם כשייך באיסור עצמו. ניתן לומר שהרמב"ן חולק על כל מה שביארנו עד כה ולשיטתו, האיסור הוא להכשיל את העכו"ם בעבירה ואין לאדם עצמו שום שייכות במעשה העבירה, ואמנם בדרך כלל אין חיוב בין אדם לחברו כלפי עכו"ם אבל בענייני איסור השייכים גם לו, אף הוא כלול בכלל רעך בעניין זה.

אמנם אין הדברים מוכרחים. ניתן לומר שאף הרמב"ן מודה שהאיסור ב'לפני עיוור' הוא להיות שותף במעשה איסור. אך עדיין סבור הרמב"ן שלהיות שותף במעשה עבודה זרה-אינו נחשב כמי שעובד עבודה זרה בעצמו.

סיכום:

במאמר זה ניסינו לעמוד על מהותם של האיסורים 'לפני עיוור לא תיתן מכשול', ואיסור מסייע ביד עוברי עברה.

הראינו במאמר זה כי העמדה הפשוטה היא לומר שאיסור 'לפני עיוור' לא תיתן מכשול-אינו נובע מן הדאגה לחטאו של החבר, אלא עניינו שלא להיות שותף פעיל במעשה האיסור. זוהי הסיבה שאיסור זה קיים רק במידה והאיסור לא היה מתבצע ללא סיועו של האדם. זוהי גם הסיבה שאיסור זה תקף גם לגבי מומר ועכו"ם שכלפיהם לא שייכים איסורי בין אדם לחברו.

לאור כך ביארנו מדוע חילק ספר חינוך בין איסור להשיא עצה רעה השייכת רק בין בני ישראל, לבין איסור שלא להיות שותף במעשה איסור ששייך גם ביחס לגוים.

הראינו שבזה שונה איסור 'מסייע' שעניינו הדאגה לחטא חברו, ועל כן בעניין זה נחלקו האחרונים אם שייכת הדאגה בכל מי שאינו מומר, או שבמידה והאדם בעצמו חפץ לעבור איסור, לא מוטל עלינו להפרישו, או שיטה אמצעית שכל שבידנו להפרישו מאותו איסור באופן מלא - חובה עלינו לעשות כן.

לאור דברים אלו ביארנו מדוע סבר המאור שאיסור לפני עיוור בג' עברות חמורות כמוהו כג' עברות חמורות בעצמן, זאת משום שהאיסור של 'לפני עיוור' הוא שלא להיות שותף במעשה האיסור.

בדברי הרמב"ן רצינו להציע ב' אפשרויות:

יתכן שאכן הרמב"ן חולק על כל קו החשיבה שהצענו במאמר ולדעתו איסור לפני עיוור, עניינו הוא לדאוג שאדם אחר לא יחטא, ואיסור זה שייך גם ביחס לגוי ומומר משום שאף הם מצווים שלא לעבור איסורים ובוזא אף הם בגדר 'רעך'.

יתכן שהרמב"ן לא חולק על העמדה כי איסור לפני עיוור עניינו שלא להיות שותף במעשה איסור. אך בכל זאת סובר הרמב"ן שלהיות שותף במעשה של ג' עברות חמורות, אינו כמי שעובר את העברות הללו בפועל.